

Monika Sułkowska

Uniwersytet Śląski

**ROZUMIENIE ZNACZEŃ
ZWIĄZKÓW FRAZEOLÓGICZ-
NYCH W PERSPEKTYWIE
UCZENIA SIĘ
JĘZYKÓW OBCYCH**

**Comprehension of phraseological units from the perspective of
learning foreign languages**

The author of this paper explores the issue of the comprehension of phraseological units. The problem is of great importance not only to linguistics but also to the theory of language learning-teaching as comprehension and phraseological unit acquisition are important factors in the process of teaching any language. The complex semantic structure of phraseological units has resulted in a number of hypotheses which describe the ways in which phraseological units are interpreted. The paper is a review of these hypotheses from a current perspective.

Keywords: phraseological units, compositionality of idioms, models of phraseological unit comprehension

1. Wstęp

Rozumienie znaczeń frazeologizmów stanowi interesujące i cały czas bardzo aktualne zagadnienie językoznawcze, a także glottodydaktyczne. Rozumienie takich związków wyrazowych oraz ich przyswajanie stanowią istotny problem w nauce języków obcych, ponieważ wielokrotnie uczący się języka obcego nie potrafią dobrze zrozumieć znaczenia frazeologizmu, pomimo że znają sens wszystkich leksykalnych komponentów, które budują dane wyrażenie lub zwrot. Dlatego w niniejszym

tekście omówimy pokrótce problem znaczeń frazeologizmów, a także dokonamy przeglądu różnych koncepcji ich rozumienia.

2. Związki frazeologiczne – wyjaśnienie pojęć

Związki frazeologiczne, inaczej **frazeologizmy** są to utrwalone w danym języku połączenia wyrazów (co najmniej dwóch), które mają charakter reprodukcyjny. Przykładem takich struktur są wyrażenia takie jak *na oko*, *czarna owca*, *od stóp do głów*, zwroty *brać nogi za pas*, *iść po rozum do głowy*, frazy *trafiła kosa na kamień*, *jaki ojciec, taki syn*, oraz związki o charakterze gramatycznym (tzw. wskaźniki frazeologiczne) takie jak np. *między innymi*, *na skutek* (*czegoś*) (cf. np. Lewicki, 2003). Związki frazeologiczne sytuują się właściwie pomiędzy leksyką a składnią, ponieważ posiadają pewne cechy pojedynczych wyrazów oraz niektóre cechy grup wyrazowych. Podobnie jak pojedyncze wyrazy frazeologizmy są reprodukcyjne, a więc w aktach mowy są odtwarzane, a nie tworzone doraźnie przez rozmówcę. Tak samo jak wyrazy związki frazeologiczne są też zleksykalizowane, a więc utrwalone w systemie języka. Ale ich forma jest polileksykalna, ponieważ frazeologizm składa się zwykle z dwóch lub kilku rozdzielnych elementów leksykalnych, co w konsekwencji upodabnia taką strukturę do grupy wyrazowej. Sens frazeologizmu bardzo często nie stanowi jednak sumy znaczeń poszczególnych komponentów, tak jak to dzieje się zwykle w przypadku luźnego połączenia wyrazów. Frazeologizm na planie treści posiada jeden, globalny sens, pomimo że na planie wyrażenia związek taki składa się z kilku rozdzielnych form wyrazowych. Asymetria pomiędzy planem treści, a planem wyrażenia pokazuje więc, że związki frazeologiczne na płaszczyźnie treści posiadają jedno, globalne znaczenie, zbliżają się wydatnie do pojedynczych jednostek leksykalnych, ale na płaszczyźnie wyrażenia zachowując strukturę polileksykalną, przypominają w formie syntagmy zbudowane z rozdzielnych komponentów wyrazowych.

Zakres pojęcia frazeologizmu krzyżuje się również z zakresami takich pojęć jak *idiom* oraz przysłowie. Terminem **idiom** określa się zwykle połączenie wyrazów, choć czasem może to być również pojedynczy wyraz, które jest utrwalone i charakterystyczne dla danego języka. W efekcie trudno go przetłumaczyć w sposób bezpośredni na inny język. Natomiast **przysłowie** to także utrwalone połączenie wyrazowe, ale najczęściej ma ono autonomiczny bądź frazowy charakter. Ponadto zwykle zawiera ono również przekaz moralno-dydaktyczny, często w formie metafory.

Na szczególną uwagę zasługuje **problem znaczenia frazeologizmów**. Sens związków frazeologicznych nierazko bywa przenośny, co również zbliża te struktury do wszelkich wyrażeń i zwrotów metaforycznych. Niemniej jednak czynnikiem różniącym jest tutaj stopień utrwalenia danej struktury. Związki frazeologiczne posiadają pewien stopień frazeologizacji, a więc utrwalenia w systemie. Cecha ta nie jest konieczna w przypadku innych wyrażeń lub zwrotów metaforycznych.

Ponadto poziom semantyczny związków frazeologicznych często bywa złożony. Nierzadko związki wyrazowe mogą posiadać równocześnie dwa znaczenia. Z jednej strony jest to **znaczenie dosłowne**: w tym przypadku dana struktura wyrazowa jest właściwie zdefrazeologizowana i zachowuje się tak jak luźny związek składniowy, oraz **znaczenie przerośne, skostniałe**, które jest istotą tego związku jako jednostki frazeologicznej. Np. zwrot *stawać na głowie* może znaczyć dosłownie: przyjmować odwrotną pozycję ciała, taką że głowa jest na dole a nogi u góry, albo znaczenie przerośne: robić wszystko co możliwe, aby osiągnąć zamierzony cel. W takich przypadkach Permiakov (1988) mówi o **podwójnej strukturze semantycznej związku wyrazowego**:

- poziom semantyczny powierzchniowy oddaje sens dosłowny;
- poziom semantyczny głęboki oddaje sens przerośny.

O problemie tym mówi także Gross (1996), który w takich wypadkach sugeruje **możliwość dwójakiego rozumienia utrwalonych struktur**:

- rozumienie dosłowne, które pozwala odkryć sens dosłowny;
- rozumienie opaczne bazujące na syntezie semantycznej, które pozwala odkryć sens przerośny.

Duża grupa związków frazeologicznych funkcjonuje jednak tylko na jednym z podanych powyżej poziomów semantycznych. Np. zwrot *mieć duszę na ramieniu* posiada tylko sens przerośny, podczas gdy np. wyrażenia *punkt kulminacyjny*, *czernony jak rak*, itp. mają właściwie znaczenia dosłowne, a podstawą uznania tych struktur za jednostki frazeologiczne jest ich reproduktywny charakter wynikający ze zwyczajowego utrwalenia związku wyrazowego.

3. Frazeologizmy w perspektywie psycholingwistycznej

Powyższe rozważania dotyczące natury semantycznej frazeologizmów prowadzą do wniosku, iż szczególną trudnością związków frazeologicznych jest ich znaczenie przerośne, figuratywne. Odbiór takiego znaczenia nie jest bezpośredni, ponieważ nie rządzi się ono prawami kompozycyjności, bądź addytywności, tak jak dzieje się to zwykle w przypadku typowych związków wyrazowych. Na gruncie psycholingwistyki szczególne zainteresowanie wzbudzają więc te związki frazeologiczne, które posiadają znaczenie metaforyczne, nie wynikające bezpośrednio ze znaczenia komponentów takiej struktury. Ta grupa frazeologizmów bywa określana mianem **związków idiomatycznych**. W ostatnich latach przetwarzanie języka figuratywnego, a w szczególności metafor i struktur idiomatycznych wzbudza zainteresowanie badaczy (cf. np. Gleason, Ratner, 2005). Rozumienie i produkowanie tego typu wyrażeń i zwrotów wydają się być samoczynne w języku ojczystym, ale już ich odbiór i używanie w języku obcym stanowią zwykle poważny problem, nawet dla zaawansowanych użytkowników. W psycholingwistyce termin „aktywacja” (*activation*) odnosi się do pobudzenia komórek mózgowych, które uaktywniają się w chwili, gdy użytkownik języka musi zrozumieć dany wyraz lub wyrażenie. Inaczej mówiąc, komórki neuronowe odpowiadające wyrazom, normalnie nieaktywne, ulegają pobudzeniu w czasie procesu rozumienia tych

wyrazów i powodują uaktywnienie ich w pamięci. Proces rozumienia znaczeń figuratywnych, w tym rozumienie idiomatycznych związków frazeologicznych, nie są już tak ewidentne. Pojawiają się więc pytania, jak przebiega przetwarzanie znaczeń przenośnych, czy przy ich rozumieniu następuje również aktywacja znaczeń dosłownych i jak te procesy zachodzą w czasie. Obecnie dysponujemy **różnymi hipotezami rozumienia znaczeń idiomatycznych**, w dalszej części tekstu proponuję więc ich ramowy przegląd.

4. Koncepcje rozumienia frazeologizmów

4.1. Modele nie – składnikowe

Proponowane tak zwane modele nie – składnikowe są historycznie wcześniejsze.

Jedną z pierwszych koncepcji był **model list mentalnych** (*idiom list hypothesis*), którego autorami są Bobrow i Bell (1973). Model ten postuluje, iż każdy użytkownik języka konstruuje w pamięci listę frazeologizmów funkcjonującą odrębnie od jego zasobu leksykalnego. Zgodnie z tą hipotezą każdy rozmówca napotykać na związek frazeologiczny wykonuje najpierw próbę jego dosłownej interpretacji. Jeżeli nie jest ona jednak możliwa do przyjęcia w danym kontekście, użytkownik języka zmuszony jest do „poszukania” takiej struktury na swojej liście mentalnej. Koncepcja ta koreluje z hipotezą Searle’a (1979), według której rozumienie frazeologizmów jest procesem trzyetapowym:

1. Użytkownik języka odbiera znaczenie dosłowne wyrażenia lub zwrotu.
2. Weryfikuje, czy jest ono możliwe w danym kontekście.
3. Jeśli nie jest ono adekwatne do kontekstu, użytkownik szuka interpretacji przenośnej.

W konsekwencji hipoteza list mentalnych zakłada, że dosłowne rozumienie poprzedza zawsze interpretację przenośną i co więcej, odbiór dosłowny jest zawsze procesem szybszym w stosunku do odbioru znaczenia figuratywnego. Niemniej jednak badania prowadzone później w zakresie rozumienia związków idiomatycznych pokazują, iż niejednokrotnie interpretacja idiomatyczna następuje prędzej niż rozumienie dosłowne danej struktury, co podważa słuszność takiej hipotezy.

Druga z ważniejszych koncepcji nie – składnikowych to **model reprezentacji leksykalnej** (*lexical representation hypothesis*), którego autorami są Swinney i Cutler (1979). Badacze Ci twierdzą, iż związki frazeologiczne są przechowywane w pamięci razem z pozostałymi zasobami leksykalnymi. Funkcjonują one w pamięci tak jak „długie wyrazy”. Zasoby leksykalne składają się bowiem nie tylko z pojedynczych wyrazów, ale również ze struktur polileksykalnych, takich jak np. wyrazy złożone. W momencie zetknięcia się z wyrażeniem lub zwrotem idiomatycznym rozmówca odkodowuje znaczenie całości poczynając od początku struktury, co nierzadko jest procesem szybszym niż komponowanie sensu dosłownego z poszczególnych elementów danej struktury. Zgodnie z tą hipotezą użytkownik języka każdorazowo odtwarza z pamięci

raz zapamiętany globalny sens frazeologizmu, tak jak dzieje się to przy odbiorze pojedynczych lub złożonych wyrazów. Przy opracowywaniu tej koncepcji Swinney (Swinney, 1979; Onifer i Swinney, 1981) wykorzystał do rozumienia wyrażeń idiomatycznych swoją teorię odbioru homonimów, a w szczególności homografów. Przy rozumieniu homonimów Swinney (1979) opowiada się za tzw. *hipotezą dostępu wyczerpującego*, według której od razu w chwili zetknięcia się z homonimem następuje automatyczne odblokowanie wszystkich możliwych jego interpretacji. Model reprezentacji leksykalnej zakłada równoczesną aktywację znaczenia dosłownego i figuratywnego, choć późniejsze eksperymenty sprawdzające szybkość dostępu do znaczeń (Estill, Kemper, 1982) pokazują pewną dominację sensu figuratywnego.

Odminną koncepcję nie – składnikową proponuje również Gibbs (1980, 1986). Jego model nazywany jest **modelem dostępu bezpośredniego** (*direct access hypothesis*) i zakłada, że wyrażenia oraz zwroty frazeologiczne są rozumiane bezpośrednio, to znaczy już zanim cała konstrukcja zostanie poddana jakiegokolwiek próbie interpretacji literalnej. Elementy składowe struktury idiomatycznej, a więc wyrazy, które budują taką strukturę, nie uczestniczą w żadnym stopniu w komponowaniu znaczenia, ani też nie funkcjonują po to, aby brać je pod uwagę w interpretacji znaczenia figuratywnego. Gibbs (1986) twierdzi, że sens figuratywny jest zawsze aktywowany jako pierwszy i że interpretacja dosłowna danej struktury staje się możliwa dopiero wtedy, gdy znaczenie przenośne nie jest odpowiednie w danym kontekście. Koncepcja zaproponowana przez Gibbsa bywa określana jako model dominacji semantycznej, podczas gdy model reprezentacji leksykalnej nazywany bywa koncepcją dominacji składniowej. Model dostępu bezpośredniego może jednak budzić pewne zastrzeżenia, ponieważ zgodnie z tą hipotezą każdy wyraz wchodzący w skład jakiegokolwiek struktury idiomatycznej powodowałby konieczność przetworzenia po pierwsze jego znaczenia figuratywnego, a to wydaje się mało prawdopodobne ze względów ekonomii języka.

4.2. Modele składnikowe

Koncepcje składnikowe zakładają, iż znaczenia idiomatyczne są rozumiane równocześnie i ze współudziałem znaczeń dosłownych, które budują całą strukturę frazeologiczną.

Jedną z najważniejszych koncepcji składnikowych została zaproponowana przez Cacciari i Tabossi (1988) i nazywana bywa **hipotezą konfiguracyjną** (*key configuration hypothesis*). Model ten zakłada, iż użytkownik języka napotykając na strukturę idiomatyczną aktywizuje rozumienie dosłowne aż do momentu, gdy rozpozna frazeologizm. Moment rozpoznania struktury nazywany bywa *kluczem idiomatycznym*, ponieważ zwykle wiąże się ze słowem kluczowym związku idiomatycznego, które uruchamia w umyśle aktywację sensu przenośnego. Model ten łączy jednocześnie operacje semantyczne i składniowe. Procesy syntaktyczne umożliwiają dekomponowanie kolejnych wyrazów w danej strukturze, a równoległe procesy semantyczne pozwalają odkodowywać znaczenia dosłowne aż do

chwili, gdy rozpoznają one, że struktura ma charakter idiomatyczny. W tym momencie wyrażenie lub zwrot figuratywny jest aktywowany w pamięci i odbiór dosłowny zostaje zatrzymany. Implikacje hipotezy konfiguracyjnej były analizowane również przez innych badaczy. Eksperymenty opisane np. przez Brassard, Somesfalean i Toussaint (1998) z Uniwersytetu w Montrealu potwierdzają założenia tego modelu. Badania pokazały, że *słowo kluczowe* w strukturze idiomatycznej stanowi istotnie moment przelomu w dostępie do znaczenia przenośnego takiej struktury. Aktywacja *klucza idiomatycznego* sprawia, że od tego momentu cała struktura jest łatwo dostępna rodzimemu użytkownikowi języka. Czas lektury figuratywnej po *słowie kluczowym* jest także wydatnie krótszy w porównaniu z czasem, który byłby potrzebny na interpretację dosłowną (cf. Brassard, Somesfalean i Toussaint, 1998).

Model konfiguracyjny został później dopracowany i uszczegółowiony przez badaczy takich jak Titone i Connine (1994a,b). W swoich eksperymentach naukowcy ci zajmowali się przede wszystkim przewidywalnością znaczeń frazeologizmów na podstawie ich leksykalnych komponentów, a także dosłownością oraz rozkładalnością tych znaczeń. Na podstawie przeprowadzonych badań Titone i Connine (1994a,b, 1999) dowodzą pewnej przewidywalności i rozkładalności frazeologizmów. Dzielią jednak wszystkie wyrażenia idiomatyczne na **struktury rozkładalne** czyli takie, w których sens dosłowny ułatwia zrozumienie znaczenia idiomatycznego, oraz na **struktury nierozkładalne**, a więc takie, które wymagają tylko interpretacji przenośnej. W pierwszym przypadku znaczenia idiomatyczne są konstruowane właściwie na podstawie znaczeń dosłownych wyrazów, które komponują całą strukturę idiomatyczną. Podział na frazeologizmy rozkładalne i nierozkładalne jest w pewnym sensie analogiczny do podziału na wyrazy polisemiczne i homonimiczne. Wyrażenia idiomatyczne nierozkładalne, podobnie jak homonimy posiadają semantycznie oddzielne znaczenia, natomiast struktury rozkładalne podobnie jak polisemy wykazują semantyczny związek pomiędzy poszczególnymi znaczeniami. W przypadku związków frazeologicznych każdorazowo chodzi oczywiście o związek pomiędzy znaczeniem globalnym, a sensem poszczególnych komponentów.

4.3. Dekompozycyjność związków frazeologicznych

Koncepcje składnikowe, a w szczególności hipoteza konfiguracyjna, zapoczątkowały falę dyskusji oraz badań skupiających się na zagadnieniu, w **jakim stopniu znaczenia związków frazeologicznych są rozkładalne**. W przeciwieństwie do tradycyjnych, niekompozycyjnych teorii języka figuratywnego, które postulowały, że związki idiomatyczne są niemożliwymi do analizy semantycznej całościowymi zbitkami, które przechowuje się w pamięci jako długie wyrazy (takie stanowisko reprezentują np. Chomsky, 1980, Fraser, 1970, Katz, 1973, Weinreich, 1969), **teorie kompozycyjne** zakładają, iż struktury idiomatyczne różnią się pod względem ich kompozycyjności. Termin ten oznacza stopień, w jakim znaczenia dosłowne poszczególnych elementów składowych

frazeologizmu uczestniczą w interpretacji globalnego znaczenia figuratywnego. Gibbs i jego współpracownicy (Gibbs i Nayak 1989, Gibbs, Nayak i Cutting, 1989) zaproponowali **kontinuum dekompozycyjności idiomów**, które dzieli struktury idiomatyczne na trzy kategorie:

1. Pierwszą z nich stanowią tzw. **struktury idiomatyczne** normalnie rozkładalne (*normally decomposable*), czyli takie związki wyrazowe, w których widoczny jest wyraźny związek pomiędzy dosłownym znaczeniem poszczególnych wyrazów, a sensem globalnym całego związku. W literaturze takie struktury określa się również terminem *przejrzyste* (*transparent*).
2. Drugą kategorię stanowią **wyrażenia idiomatyczne** anormalnie rozkładalne (*abnormally decomposable*), czyli takie, w których znaczenia dosłowne części składowych idiomu pozostają w relacji metaforycznej z ich figuratywnym znaczeniem.

Dość często w literaturze przedmiotu pierwsza i druga grupa związków jest traktowana łącznie (np. Iralde i Lainé, 2004) i grupę tę określa się w całości jako **kategorię struktur przejrzystych**. Ten typ związków reprezentuje np. zwrot *zostawić kogoś na lodzie*, ponieważ istnieje związek pomiędzy znaczeniem dosłownym tego zwrotu oraz jego interpretacją przenośną: lód jest tutaj metaforą niepewnej, śliskiej sytuacji.

3. Trzecia kategoria kompozycyjności wyróżniona przez Gibbsa i współpracowników obejmuje **wyrażenia idiomatyczne** nierozkładalne (*nondecomposable*). Takie struktury nazywa się również *nieprzezroczystymi* (*opaque*), ponieważ w tym wypadku nie ma żadnego związku pomiędzy interpretacją dosłowną komponentów, a globalnym znaczeniem przenośnym całej struktury. Przykładem może być zwrot *kopnąć w kalendarz*. Znaczenia komponentów idiomu należą tu do odmiennych pól semantycznych niż ich metaforyczne odpowiedniki, gdyż kopanie nie ma nic wspólnego z umieraniem.

Gibbs wraz ze współpracownikami (Gibbs, Nayak i Cutting, 1989) zaproponował tzw. **hipotezę dekompozycyjności idiomów** (*idiom decomposition hypothesis*), która określa wpływ stopnia dekompozycyjności idiomów na ich rozumienie. W swoich badaniach wykazał on, iż użytkownicy języka rozumieją idiomy rozkładalne (normalnie i anormalnie) szybciej niż idiomy nierozkładalne. Badacze Ci wywnioskowali, że w procesie rozumienia znaczenia figuratywnego następuje automatyczna analiza rozkładalności znaczeń ich części składowych. Zważywszy na to, że w przypadku struktur nierozkładalnych taka analiza nie pomaga w dojściu do znaczenia przenośnego, użytkownik języka musi wydobyć ze słownika umysłowego przechowywane w nim znaczenia figuratywne, co wydłuża czas potrzebny do pełnego zrozumienia całej struktury.

Pytanie, w jakim stopniu znaczenie frazeologizmów jest rozkładalne zadają sobie także w swoim artykule McGlone, Glucksberg i Cacciari (1994). W tekście badacze ci dowodzą, że związki frazeologiczne nie zachowują się tak jak pojedyncze wyrazy, które nie posiadają wewnętrznej struktury leksykalnej, i co

więcej pokazują, że sens wyrazów komponujących związek frazeologiczny odgrywa istotną rolę w rozumieniu globalnym całej struktury.

Ciekawe badania związane z dekompozycyjnością idiomów oraz ich rozumieniem prowadziła także w ostatnich latach w Polsce Cieślicka (2006). Jej eksperymenty zostały przeprowadzone na rodzimych użytkownikach języka angielskiego oraz na studentach anglistyki posiadających dobrą, aczkolwiek wyuczoną kompetencję w języku angielskim. Badania pokazały, iż w procesie rozumienia związków idiomatycznych nie-rodzimi użytkownicy języka wykazują wyraźną przewagę aktywacji znaczenia dosłownego nad figuratywnym, co prowadzić może do istotnych wniosków dotyczących nauczania i przyswajania frazeologizmów w języku obcym.

5. Podsumowanie

Obecna wiedza o związkach frazeologicznych, ich cechach oraz budowie, pozwala spojrzeć na problem ich rozumienia ze zdecydowanie szerszej perspektywy, niż czyniono to około trzydzieści lat temu, a więc w czasach gdy pojawiały się pierwsze koncepcje rozumienia znaczeń figuratywnych. W tamtym okresie związki frazeologiczne traktowane były jako zablokowane struktury, które nie poddają się w zasadzie głębszej analizie, ani rozkładowi na czynniki pierwsze. Ale zainteresowanie frazeologią, nieustanny rozwój badań w tej dziedzinie, a także interdyscyplinarne wspomaganie frazeologii przyczyniły się do nowego spojrzenia na związki frazeologiczne. Obecnie coraz częściej dostrzega się ich dekompozycyjny charakter, a prowadzone eksperymenty pokazują, iż utrwalone znaczenia przenośne przypisane frazeologizmom często są umotywowane. Niemniej jednak pomimo dużego stanu wiedzy na temat złożonej natury semantycznej związków frazeologicznych, nie można mówić o jednej, zawsze weryfikowalnej hipotezie dotyczącej rozumienia znaczeń frazeologizmów. Modele składnikowe postulujące tam gdzie to możliwe dekompozycyjność związków frazeologicznych oraz współdziałanie rozumienia dosłownego i przenośnego w całościowej interpretacji frazeologizmu wydają się być bliższe prawdy, ale całkowite ich potwierdzenie wymagałoby jeszcze dalszych, specjalistycznych badań.

Dogłębne poznanie mechanizmów odbioru i rozumienia związków frazeologicznych może mieć bardzo istotne, a nawet przełomowe znaczenie w ich nauczaniu i przyswajaniu, zwłaszcza w językach obcych. Obecny stan wiedzy w tym zakresie powinien także być ważnym wyznacznikiem przy konstruowaniu nowych strategii i technik frazeodydaktycznych, w tym również tych wspomaganych komputerowo.

BIBLIOGRAFIA

- Bobrow S. A. i Bell S. M. 1973. "On catching on to idiomatic expressions". *Memory and Cognition*, 1, n°3 : 343–346.
- Brassard C., Somesfalean S. i Toussaint A. "Le décodage des expressions idiomatiques", www.er.uqam.ca/nobel/scilang/cesla98/textes/5TXTCARO.html, DW 20.02.2009 :1–15.
- Cacciari C. i Tabossi P. 1988. "The comprehension of idioms". *Journal of Memory and Language*, 27: 668–683.
- Chomsky N. 1980. *Rules and representations*. New York: Columbia University Press.
- Cieślicka A. 2006. „W poszukiwaniu pomostu między psycholingwistyką a dydaktyką. Implikacje badań psycholingwistycznych nad kompozycyjnością idiomów dla rozwoju obcojęzycznej kompetencji metaforycznej”, (w) *Komunikacja językowa w społeczeństwie informacyjnym - nowe wyzwania dla dydaktyki języków obcych*, (red. J.Knieja, U.Paprocka-Piotrowska), Lublin: Tow. Naukowe KUL :156–172.
- Estill R. i Kemper S. 1982. "Interpreting idioms". *Journal of Psycholinguistic Research* 11, n° 6: 559–568.
- Fraser B. 1970. "Idioms within a transformational grammar". *Foundations of Language*, n° 6 (1) : 22–42.
- Gibbs R. W. 1980. "Spilling the beans on understanding and memory for idioms in conversation". *Memory and Cognition*, 8: 149–156.
- Gibbs R. W. 1986 "Skating on thin ice: literal meaning and understanding idioms in conversation". *Discourse Processes*, 9: 17–30.
- Gibbs R. W. i Nayak N.P. 1989. "Psycholinguistic studies on the syntactic behavior of idioms". *Cognitive Psychology*, n° 21: 100–138.
- Gibbs R. W., Nayak N.P. i Cutting C. 1989. "How to kick the bucket and not decompose: Analizability and idiom processing". *Journal of Memory and Language*, n° 28: 576–593.
- Gleason J. B. i Ratner N. 2005. *Psycholingwistyka*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Gross G. 1996. *Les expressions figées en français – noms composés et autres locutions*, Paris: Collection l'Essentiel Français, Éditions Ophrys.
- Iralde L. i Lainé A. 2004. "Compréhension d'expressions idiomatiques familières selon leur degré de transparence métaphorique chez l'enfant et l'adolescent de langue maternelle française". *Le Langage et L'Homme*, vol. XXXIX, n° 2 (décembre 2004) : 141–166.
- Katz J.J. 1973. "Compositionality, idiomaticity and lexical substitution". *A festschrift for Morris Halle* (red. S.R.Anderson, P.Kiparsky). New York: Holt, Reinhart and Winston: 357–376.
- Lewicki A.M. 2003. *Studia z zakresu frazeologii*, Łask: Oficyna Wydawnicza Leksem.
- McGlone M.S., Glucksberg S. i Cacciari C. 1994. "Semantic productivity and idiom comprehension". *Discourse Processes*, 17: 167–190.

- Onifer W. i Swinney D. 1981. "Accessing lexical ambiguities during sentence comprehension: Effects of frequency meaning and contextual bias". *Memory and Cognition*, 9, n° 3 : 225–236.
- Permiakov G. 1988. *Tel grain, tel pain – Poétique de la sagesse populaire*. Moscou: Éditions du Progrès.
- Searle J.P. 1979. "Metaphor", (w) *Metaphor and thought* (red. A.Ortony). Cambridge University Press.
- Swinney D.A. 1979. "Lexical access during sentence comprehension: (re)consideration of context effects". *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 18: 645–660.
- Swinney D.A. i Cutler A. 1979 "The access and processing of idiomatic expressions". *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 18: 523–534.
- Titone D.A. i Connine C.M. 1994a. "The comprehension of idiomatic expressions : Effects of predictability and literality". *Journal of Experimental Psychology : Learning, Memory and Cognition* 20, n° 5 : 1126–1138.
- Titone D.A. i Connine C.M. 1994b. "Taking on semantic commitments: Processing semantically non-decomposable and decomposable idioms", (w) *7th Annual CUNY Conference on Human Sentence Processing*.
- Titone D.A. i Connine C.M. 1999 "On the compositional and non compositional nature of idiomatic expressions". *Journal of Pragmatics*, 31: 1655–1674.
- Weinreich U. 1969. "Problems in the analysis of idioms". *Substance and structure of language* (red. J.Puhvel). Los Angeles: University of California Press: 23–81.